

ETO: 821.511.141-31KERTÉSZ I.
81'255.4
DOI: 10.19090/hk.2025.2.45-58

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

MUDRICZKI Judit

Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Művészettudományi és Szabdbölcsészeti Intézet
Művészettudományi és Művészetpedagógiai Tanszék
Budapest, Magyarország
mudriczki.judit@kre.hu
ORCID 0009-0006-1334-797X

A HOLOKAUSZT KERTÉSZI POÉTIKÁJÁNAK IDEGENSÉGE

Gondolatok a Sorstalanság két angol fordításának megítéléséről

Kertész and the poetics of the Holocaust in translation

Reflections on the two English translations of Sorstalanság

Stranost Kertesove poetike holokausta

O dva engleska prevoda romana Besudbinstvo

Kertész Imre *Sorstalanság* című regénye két egymástól jelentősen eltérő angol fordításban is olvasható, amelyek közül az első, a Katharina M. Wilson és Christopher Wilson által készített 1992-es *Fateless* című amerikai kiadás nem nyerte el a szerző tetszését, de a második, Tim Wilkinson *Fatelessness* címmel 2004-ben megjelent fordítását örömmel fogadta. Jelen tanulmány célja, hogy feltárja a regény angol recepciójának kulturálisan kötött sajátosságait, amelynek érdekében egy tágabb befogadástörténeti és fordításelméleti nézőpontból hasonlítja össze a két angol szövegváltozatot. A két fordítás összehasonlító elemzése egyrészt felhívja a figyelmet az újrafordítás mögötti motiváció kérdésére, másrészt megerősíti az újrafordítási hipotézis relevanciáját, mely szerint a legelső fordítás a célnyelvi, míg az újrafordítás sokkal inkább a forrásnyelvi elvárásokat és sajátosságokat tükrözi. *Kulcsszavak:* Kertész Imre, befogadástörténet, (újra)fordítás, szövegűhűség

Kertész Imre *Sorstalanság* című regényének mind az értelmezése, mind a befogadástörténetének vizsgálata több visszatérő kérdést is felvetett már

kutatói körökben, és gyakran előfordul, hogy a regény külföldi megítélését a magyar irodalmárok az idegen nyelvi fordítás minőségéről, illetve a fordítóról alkotott értékítélethez kötik (lásd például Fehéri 2003, 70; Györffy 2004, 115; Kelemen 2020, 152; Pálfalvi 2024, 117; Tatár 2004, 109). Balogh Magdolna például így fogalmaz:

a fordító kreativitásának, empátiájának, nyelvi kompetenciájának, vagyis egyszerűen szólva: tehetségének hihetetlenül nagy jelentősége van a fordított mű anyanyelvi kánonba illeszkedésének folyamatában. Erre a legjobb példa Kertész Imre, akinek Nobel-díjas regénye mind németül, mind angolul két fordításban létezik. A *Sorstalanság* 1990-ben megjelent első német, illetve angol fordítása visszhangtalan maradt, mert rossz volt a fordítás. A Christina Viragh által készített, 1996-ban megjelent új fordítás nyomán lett sikerkönyv a *Sorstalanság* németül. Hiteles angol fordítóra pedig a Londonban élő Tim Wilkinson személyében talált: a 2004-ben általa újr fordított *Sorstalanság* több kiadást is megért (Balogh 2017, 29).

Jelen tanulmány fordítástörténeti és fordításelméleti szempontok segítségével a regény két angol kiadásáról fentebb megfogalmazott képet igyekszik újabb szempontokkal kiegészíteni, hogy ezáltal elősegítse a további tudományos és irodalmi párbeszédet.

Amennyiben párhuzamba állítjuk a *Sorstalanság* német és angol fordítástörténetének és a fordítások kiadásának állomásait, kétségtelen, hogy Kertész Imre nem a legelső, a németül Jörg Buschmann, angolul pedig Katharina M. Wilson és férje, Christopher Wilson által készített fordítások révén vált külföldön is szélesebb körben ismert íróvá. Ugyanakkor a német és az angol fordítások értékelése során érdemes figyelembe venni néhány olyan tényezőt, például a fordításokat megjelentető kiadók profilját, illetve a Nobel-díjat, amelyek jelentős szerepet játszanak abban, hogy egyrészt a német és az angol recepció sajátosságai könnyebben elkülöníthetőek legyenek, másrészt a Christina Viragh és Tim Wilkinson által készített újr fordítások megítélése kulturálisan árnyaltabb értékítélet alá essen.

Az első német fordítást *Mensch ohne Schicksal* címmel 1990-ben a Rütten & Loening kiadó jelentette meg, amely akkor még az NDK-ban működött, de hamarosan privatizálták, és így a regény első fordítását kivonták a könyvkereskedelmi forgalomból (Nádra 2002, 9). A regény újabb német kiadására szerzői jogi okból csak 1995-ben került sor, amikor a Rowohlt, a kelet-európai szépirodalmi művek kiadására 1989-ben alapított kiadó (Mátraházi 1999, 5) úgy

döntött, hogy az általuk 1990-ben megjelentetett *Kaddis a meg nem született gyermekért* német fordításának nagyon kedvező szakmai fogadtatása után új fordításban kiadja a *Sorstalanságot* is. A második német fordítást *Roman eines Schicksallosen* címmel Christina Viragh készítette, és előbb 1996-ban, majd 1998-ban a kifejezetten olvasóbarát és költséghatékony, puha kötésű „rororo” zsebkönyvtársorozatban jelent meg, amely azóta számtalan újabb kiadást is megért (Nádra 2002, 9; Hafner 2009, 57). A német újr fordítás egy olyan időszakban került a könyvpiacra, amikor a német társadalom kifejezetten nyitott volt a kelet-közép-európai szerzők iránt: közvetlenül Auschwitz felszabadításának ötvenedik évfordulója után erre a magyar holokausztnarratívára fokozott társadalmi figyelem irányult, mert mindaz, amiről Kertész írt,

összhangban állt a múltfeldolgozás egy új szakaszával, mely az újraegyesült Németországban kezdetét vette. [...] Raabe szerint éppen ez az, amit a német olvasók a kelet-európai, illetve a magyar irodalomtól akkoriban elvártak vagy talán máig el is várnak: azt, hogy, Eduard Goldstücker szavaival, a jelen történelmi regényének Közép-Európa keleti részéről kell érkeznie, mert az emberek ott radikálisabb és kiúttalanabb módon néztek szembe történelmükkel, mint itt (Flemming 2018, 42–43).

A 21. század távlatából lehetetlen objektíven megítélni, hogy egy hasonlóan kedvező társadalmi közegben és kiadói kultúrában az első német fordítás is vajon ugyanilyen sikeres lehetett volna, vagy sem.

Ami az angolszász recepciót illeti, azt a némethez képest teljesen más tényezők határozták meg. Az első angol fordítást Katharina M. Wilson, egy Magyarországon született, de Indiana államban felnőtt középorkutató, a georgiai egyetem tanára és férje, Christopher Wilson készítette, és ők maguk győzték meg az amerikai Northwestern Egyetem saját kiadóját, hogy jelentesse meg 1992-ben a *Sorstalanságot*, majd 1997-ben a *Kaddist* is (Weeks 2002, 3a). A házaspár már figyelemre méltó tapasztalattal kezdett hozzá a Kertész-regények fordításához: 1989-ben és 1990-ben nekik köszönhetően vált elérhetővé az angol olvasó számára Göncz Árpád két színdarabjának és néhány novellájának a fordítása, amelyek elkészítésére amerikai ösztöndíjak jóvoltából Budapesten került sor a szerző aktív részvételével (Göncz 1990, vii). Kertész Imre műveinek megjelenésére a Northwestern University Presst választották, egy olyan amerikai kiadót, amely akadémiai profilja mellett vállalta fel, hogy az 1980-as évek végétől kezdve egyedülálló módon kelet-európai szépirodalmat is megjelentet Amerikában (Keller 2002, 1.4), de természetesen egy teljesen más olvasói kör számított a célközönségének, mint annak a két német, elsősorban szépiro-

dalmi művekre szakosodott kiadónak, amelyek a német fordítások kiadását és terjesztését vállalták. Mára már széles körben ismert, hogy az angolszász országok könyvpiacán éves szinten mindössze három százalékot tesz ki az idegen nyelvről angolra fordított szépirodalmi művek száma (Dalvai 2019, 398), míg Németországban ez az arány tizenegy–tizennégy százalék között mozog (Pym 2020, o. n.), így nem meglepő, hogy az a nyitottság és érdeklődés a kelet-közép-európai irodalom iránt, ami az 1990-es években a német értelmiséget jellemezte, Amerikában, még ha jelen volt is valamilyen mértékben, arányait tekintve nem lehetett olyan mérvadó a kiadók számára. Az olvasói szokások eltérésén túl azonban érdemes azt is figyelembe venni, hogy a Nobel-díj mennyire jelentős hatást gyakorolt a *Sorstalanság* amerikai befogadástörténetére: az első angol fordításból a Nobel-díj előtt összesen 300 kemény kötésű és 3600 puha kötésű példány kelt el, a 2002 októberét követő egy éven belül viszont 800 kemény kötésű és 40 000 puha borítós kiadást értékesítettek Amerikában anélkül, hogy a Wilson házaspár fordításán bármit változtattak volna (Keller 2003, 2.1).

Az első angol fordítással szemben az újrafordítás már nem a fordító kezdeményezésére, hanem kiadói felkérésre történt. Mivel a Northwestern University Pressnek a regény kiadására vonatkozó joga 2002-ben lejárt, Tim Wilkinson már a kifejezetten szépirodalmi művek kiadásában jártas amerikai Knopf kiadó megbízásából kezdett hozzá 2003 végén az akkor már Nobel-díjas szerző regényének újrafordításához (Wilkinson 2011, 65). Valószínűleg ezt a felkérést részben Kertész Imre második feleségének, Magdának a Tim Wilkinson fordítói munkájáról való elismerő véleménye (Kelemen 2020, 152), valamint az befolyásolhatta, hogy a *The Hungarian Quarterly* folyóirat 2001 és 2002-es számaiban megjelent Tim Wilkinson fordításában egy Kertész-novella (Kertész 2001), illetve egy részletes kritika a *Kaddis* első angol fordításáról (Wilkinson 2002), amelyek külön-külön is kitűnő referenciaként szolgálhattak az amerikai kiadónak ahhoz, hogy sok más fordító közül éppen őt válasszák. Azonban a Knopf kiadó nemcsak a *Sorstalanság*, hanem a *Kaddis* és a *Felszámolás* című regények angol fordítását is kérte Tim Wilkinsontól 2004. májusi határidővel (Wilkinson 2011, 65), ami jól mutatja, hogy a Nobel-díjjal járó elismerés, illetve Kertész európai sikerei után már a német fordítások kiadóikhoz hasonló, szépirodalmi művek megjelentetésében érdekelt angolszász kiadó is igencsak motivált lett abban, hogy minél rövidebb idő alatt a magyar író minél több regényét elérhetővé tegye angol fordításban. A *Sorstalanság* fordítástörténetének ezen vetülete azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy a német fordításokkal szemben, amelyek még az 1990-es években készültek, az angol fordítás és újrafordítás hatását és Kertész Imre művészi érdemeit elsősorban a Nobel-díj

és az angolszász világra sajátosan jellemző olvasói-kiadói szokások, semmint a fordítás minőségéről alkotott értékítélet határozták meg.

Az angol fordítás és újrafordítás sikerességének megítéléséhez érdemes még legalább két további, ennél jóval szubjektívebb kérdést is körüljárni, melyek közül az egyik az, hogy vajon a műfordításban is igen jártas, de angol nyelven nem tudó szerző milyennek ítélte műveinek idegen változatát, a másik pedig arra irányul, hogy az olvasók körében milyen visszhangja volt a két eltérő angol fordításnak.

A németül kiválóan beszélő Kertész Imre fontosnak tartotta, hogy jól tudjon együtt dolgozni művei fordítóival és szerkesztőivel (Mátraházi 1999, 5), de angolul egyáltalán nem értett. Naplója alapján azonban igazolható, hogy már az 1980-as évek végén felmerült egy angol fordítás megjelenésének lehetősége: 1987 nyarán kapott egy levelet egy San Francisco-i kiadótól arról, hogy szeretnék a *Sorstalanságot* megjelentetni, de néhány héttel később már egy újabb bejegyzésben az olvasható, hogy „kiderült, hogy egyetlen szavát sem kell komolyan venni” (Kertész 1987. aug. 7., o. n.).¹ Viszont annak is egyértelmű nyoma van a Naplóban, hogy 1991-ben igen nagy örömmel fogadta hírét, hogy a Northwestern University Press a regény kiadását tervezi: „Otthon levél várt az amerikai kiadótól, hogy ki akarja adni a *Sorstalanságot*, hogy közvetlenül velem akar szerződést kötni, a volt kommunista állami ügynökség mellőzésével. Izgalmak, nem tudom, mit tegyek, nem tudok angolul. De közben persze mégis diadal” (Kertész 1991. ápr. 3., o. n.). Az író hagyatékában semmilyen dokumentum nem található, ami alapján az első angol fordítás elkészítésének részletei, illetve a Wilson házaspárral való esetleges egyeztetése megismerhető lenne. Azt viszont tudjuk, hogy az idézett naplóbejegyzésben említett kiadói szándék ellenére végül mégis a Szerzői Jogvédő Hivatal kötött szerződést a regény angol kiadására, amelyet Kertész Imre egy interjúban a következőképpen kommentált: „a *Sorstalanságra* a világ legrosszabb szerződését kötötte számomra annak idején az állami Szerzői Jogvédő Hivatal. Le van kötve a könyv egy icipici amerikai egyetemi könyvkiadónál, ami nem is lenne baj, de olyan rossz a fordítás, hogy nem is hasonlít a könyvre” (Szőnyei 2002, 29). Az első fordítással kapcsolatos véleményének 2002-t megelőzően nem ismert semmilyen írásbeli szövegemléke, és ebben az interjúban sem mond többet a fordításról, minthogy az rossz. Viszont egy 2002-es magyar és egy 2004-es angol nyelvű

¹ Külön köszönettel tartozom a budapesti Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Alapítványnak, amiért lehetővé tették és segítették a Kertész-archívum anyagában való tájékozódásomat és kutatásaimat.

újságcikk alapján már sokkal egyértelműbbé válhat, miért viszonyult ilyen kritikusán a szerző az első angol fordításhoz. A magyar újságcikkben az áll, hogy

a Sorstalanság mondatait pedig kivétel nélkül lekerekítette, ironiájától megfosztotta a tolmácsolással megbízott kolléga, sőt, az angoloknál piacra került változat valamely rejtélyes okból több fejezetet tartalmaz, mint a magyar könyv. A szerző egyelőre tehetetlen a szövegével önkényesen bánó kiadóval szemben; új angol fordítás elkészíttetésében csak reménykednie lehet (Mátraházi 2002, 13).

2004-ben az amerikai újságíró Dylan Fowley ennél egy jóval sarkosabb véleményt idéz Kertésztől:

Próbáltam tiltakozni az első fordítások miatt, de teljes elutasításba ütköztem. [...] A kiadó nem volt hajlandó új fordításokat készíttetni. Nagyon rossz érzés volt. Mint amikor egy teljesen normális ember randevúra készül az olvasóval, de egy balfék vár rá, aki csak hebeg-habog, káromkodik és bűzlik a lehelete. [...] A fordítók nem értették, hogy miről szól a regényem. [...] A szavaim radikalitását túl idegennek találták. Úgy gondolták, hogy az angol olvasó érdekében a szöveget „emberibb nyelvre” formálják, itt-ott lekerekítik, cizellálják. [...] Tim Wilkinson új fordításai viszont nagyon nagy örömet szereztek nekem.²

Arra mindenképpen érdemes figyelni, hogy az író szavai az amerikai újságcikkben kettős mediáció útján jelennek meg, mert az újságíró beszámol róla, hogy egy angol tolmács kísérte a Kertész házaspárt, és ahogy a cikk címe, *The despair (and new joys) of the mistranslated Nobel laureate* ('A félrefordított Nobel-díjas író bánata és öröme'), illetve a fentebbi idézet is mutatja, az újságíró egzaltált kifejezőmódja és a konkrét fordítási hibák felsorolásának hiánya joggal veti fel a kérdést, vajon milyen arányban állhat egymással a zsumnalisztikai stiláris töltet és a ténylegesen elhangzott közléstartalom, különösen egy olyan

² Saját fordítás. Az idézett sorok angol eredetiben így hangzanak: „I really tried to protest against the first translations, but I found complete rejection. [...] The publisher (Northwestern University) was not willing to do new translations. It was a really bad feeling. It was as if you had a very sane character who has a rendezvous with the reader and the person who shows up is basically a real jerk, with a stammer, bad breath and a foul mouth. [...] The translators didn't understand what I wrote about. [...] The radical nature of my words was something that estranged them. They thought in the interest of the reader, they would make the text more human, to round it off and chisel it a bit. [...] I got carried away with Tim Wilkinson's new translations” (Fowley 2004, 4e).

író esetében, aki nem tudott angolul. Az életrajzi adatok alapján az igazolható, hogy második feleségével, Magdával, aki Chicago magyar lakta negyedében nőtt fel, és angolul anyanyelvi szinten beszélt (Fowley 2004, 4e), már 1991 óta ismerték egymást, és nagyon hamar kialakult köztük a romantikus kapcsolat is. Másrészt az író közeli baráti köréhez tartozott az angolul szintén kiválóan beszélő Orbán Ottó is, így valószínűsíthető, hogy Kertész Imre a Wilson házaspár fordításáról fentebb körvonalazott értékítéletét felesége és barátai véleménye alapján alakította ki. Annak ellenére, hogy sem a magyar, sem az amerikai újságírók nem említ meg egyetlen konkrét példát sem, a Wilson házaspár fordításában nem nehéz még egy olyan jelenetben sem példát találni arra, vajon mit hiányolhatott a szerző, ahol a szövélyasztásnak kisebb a narratológiai súlya, mint például egy párbeszéd során. A regény utolsó, a buchenwaldi tábor felszabadítása után játszódó fejezete a következő két mondatral kezdődik:

Haza is körülbelül olyankor értem, mint mikor elmentem. Mindenesetre körös-körül rég zöld volt már az erdőség, az eltemetett hullák nagy gödrei fölött is kisarjadt a fű, s az újabb idők kezdete óta elhanyagolt Appelpplatznak a hűlt tábortüzek, mindenféle rongyok, papirosok, konzervdobozok hulladékával teliszórt aszfaltja is olvadozott már a nyárközépi rekkenetben, amikor Buchenwaldban engem is megkérdeztek: volna-e kedvem vállalkozni az útra? (Kertész 1975, 301).

A Wilson házaspár az „eltemetett hullák nagy gödrei” szószerkezetet tömegsírként („the mass graves of buried corpses” – Kertész 1992, 173) adja vissza angolul, az Appelpplatz esetében pedig a német szóhasználat teljes mellőzésével nyelvileg semlegesíti és „gyülekezőhely”-nek („musterling square” – Kertész 1992, 173) nevezi az eredetileg egyértelműen a holokausztra utaló és a forrásnyelvi magyar szövegben is szándékoltan idegennek ható német kifejezést. Úgy is mondhatnánk, hogy az ő angol szövegváltozatuk stílusán egy történész és nem egy nyelvi kreativitásra hagyatkozó művész szándékolt beszédmódját tükrözi.

Ugyanakkor fordításelméleti szempontból az a kérdés is joggal merül fel, hogy az ehhez hasonló eltérések miatt tekinthetjük-e „rossznak” az első angol fordítást, vagyis a minőséget kizárólag a szöveghűség, illetve az írói szándék visszaadása határozza-e meg. A fordítástörténetből számtalan olyan példát lehetne idézni, amely azt igazolja, hogy egy fordítás sikeressége nem feltétlenül a szöveghűségen múlik: az angolról magyarra fordított művek közül gondoljunk például Romhányi Józsefnek a *Frédi és Béni, avagy a két kőkorszaki szaki* rajzfilmsorozathoz írt magyar szövegére, a magyarról angolra fordított művek sorában pedig arra, ahogyan Len Rix a közelmúltban szinte már eleve

angolul írt regények sorává változtatta Szerb Antal prózáját. Az utóbbi évtizedekben az újrafordításra vonatkozó fordítástudományi szakirodalomban igen gyakran visszatérő „újrafordítási hipotézis” (Chesterman 2000) alapján kutatói körökben mára már elfogadottá vált az a szemlélet, hogy egy irodalmi mű első fordítását elsősorban a célnyelvi kultúra elvárásai határozzák meg, hiszen annak az a célja, hogy bevezesse az idegen irodalmi művet egy új kulturális közegbe, és az újrafordítás lesz az, amely már nem a kulturális távolság csökkentésére figyel, hanem sokkal inkább a forrásnyelvi szöveg nyelvi és stílári sajátságaira, egyediségére (Bensimon 1990, ix-x). Függetlenül attól, hogy tudományosan mennyire vitatható ennek a hipotézisnek a széles körben való kutatómódszertani alkalmazhatósága (Peeters – Van Poucke 2023), mint fordításelméleti keret segíthet megérteni, hogy az ironia, illetve a „radikális kifejezés mód” használatának hiánya az első angol fordításban, amelyet Kertész Imre fentebb kifogásolt, korántsem szokatlan egy irodalmi mű első idegen nyelvre való fordítása során. Ugyanerre hívja fel Kappanyos András is a figyelmet a *Sorstalanság* fordíthatóságának vizsgálata során, amikor a német nyelvi fordítás esetében a következő megállapítást teszi:

valószínűleg másként olvas a magyar, s másként a német Kertész-olvasó, főként azért, mert az utóbbinak kevésbé lehet képe róla, milyen lehet egy Kertész Imre, azaz egy irodalomból élő budapesti értelmiségi, a mögötte álló évtizedekkel, következőképp Köves Gyurira hagyatkozik, s így számára minden bizonytalansággal inkább az ironikus olvasatra való ráhatás lehetősége (Kappanyos 2003, 43).

Mindezek fényében az a kérdés merül fel, hogy az író értékítéletétől függetlenül milyen kritikai és olvasói visszhangja volt angolszász területen a regény két angol fordításának.

Még mielőtt az első angol fordítás elkészült volna, 1990-ben Osváth Zsuzsanna, a magyar származású, Amerikában élő irodalomprofesszor és műfordító már jelezte, hogy a *Sorstalanság* esetében éppen a regény témája miatt a fordítás sikeréhez nem sok reményt fűz: „a regény egy lénynek a nyelvhez való viszonyáról szól – a lágerkörülmények csak az ehhez fűzött magyarázat, az erre szolgáló ürügy. Éppen ezért lefordíthatóságának mérhetetlen nehézségei és biztos kudarca” (Kertész 1990. júl. 23., o. n.). A fordítás azonban elkészült, és az angol és amerikai recenziók sorában kirajzolódni látszik az a tendencia, hogy a magyarul és angolul egyaránt jól tudó irodalmárok jellemzően erősen bírálják a Wilson házaspár munkáját, míg több angol vagy amerikai olvasó kifejezetten dicséri az első angol szövegváltozatot, sőt akad olyan visszajelzés is, amely jobbnak ítéli az első, mint a második fordítást.

A *Times Literary Supplement* hasábjain megjelent recenziójában Peter Sherwood, a londoni egyetem magyar származású nyelvészprofesszora 1993-ban „nem lektorált nyersfordítás”-nak nevezi a Wilson házaspár munkáját, és felveti, hogy a cím angol fordítása inkább „Without a destiny” kellene legyen, semmint *Fateless*,³ de több konkrét fordítási hibát nem említ (Sherwood 1993, 21). A szintén magyar származású István Deák amerikai történészprofesszor is kritikusan viszonyul az első angol fordításhoz, és összességében úgy látja, hogy a Wilson-féle fordítás nem adja vissza a magyar szöveg „sava-borsát” (vö.: „the book misses the zest of the Hungarian original” – Deák 2003, 66). Peter Sherwooddal szemben ő viszont három lábjegyzetben megemlíti egy-egy konkrét példát is arra, hogy mit tekint fordítói hibának, amelyek közül az első az, hogy a „csendőr” szó angol megfelelője a fordításban szereplő „military policeman” helyett „gendarme” lenne helyesen (Deák 2003, 65). A második példája a „német katonatársak közt a fronton, akikkel akkor együtt verekedett” szerkezet, amelynek esetében kifogásolja a Wilson házaspár egyszerűsítő megoldását („fellow German soliders at the front, with whom he had lived in a camp”), mert szerinte az lenne a pontosabb angol fordítás, hogy „fighting [or brawling] side by side with the German comrades at the front” (Deák 2003, 66). A harmadik esetben pedig egy olyan szakaszt idéz, ahová saját maga kényszerült beilleszteni az első angol fordításból teljesen kihagyott jiddis mondatokat (Deák 2003, 66). Feltételezhető, hogy István Deáknak sokkal kedvezőbb véleménye lett volna a második angol fordításról, hiszen a három kifogásolt részlet az általa javasolt módon szerepel az újrafordított szövegben, amely még nem létezett Deák cikkének megjelenésekor.

Vannak azonban olyan amerikai olvasók is, akik egyáltalán nem osztják azt a véleményt, hogy az első angol fordítás rossz volt. A magyar és angol szöveg-hűség kérdését mellőzte ugyan, de Adrienne Kertzer külön tanulmányt írt arról, milyen Kertész Imrét angolul olvasni, és ebben arra hívja fel a figyelmet, hogy az amerikai olvasó szemében az író megítélését elsősorban az határozza meg, hogyan viszonyul a *Sorstalanság* az Észak-Amerikában ismert holokauszt-narratívákhoz. Szerinte a Kertész-regények iránti érdeklődés hiányának az a legfőbb oka, hogy túl nagy a távolság a Nobel-díjas magyar író művei és az olyan nem angolul író, de fordításban széles körben elérhető és sokak által

³ A címmel kapcsolatos javaslat fordítástörténeti szempontból meddő felvetésnek bizonyult, mert *Fateless* lett a címe a 2005-ös filmadaptációnak is, sőt 2006-tól már a Tim Wilkinson-féle újrafordítás is ezzel a címmel és nem a 2004-es első kiadáson feltüntetett *Fatelessness*ként került könyvkereskedelmi forgalomba.

ismert szerzők regényei között, mint például Elie Wiesel, Primo Lévi, Aharon Appelfeld, Tadeusz Borowski, Ida Fink vagy Charlotte Delbo (Kertzer 2005, 111). Különösen a Kertész által alkalmazott ironikus elbeszélésmód megértéséhez van, illetve lenne olyan olvasóra szükség, aki sokkal figyelmesebb és több mindent tud, mint a narrátor (Kertzer 2005, 119), de az amerikai olvasók többsége a szükséges kulturális és társadalmi tapasztalat hiányában ilyen szempontból nyilvánvalóan igen nagy értelmezői hátránnyal indul. Európai és magyar szemmel nézve talán meglepő módon Joshua Cohen, a 2022-ben Pulitzer-díjjal kitüntetett amerikai író egy 2008-as, *A nyomkereső* angol fordításának megjelenése alkalmából írt recenziójában egyértelműen a Wilson házaspár védelmében foglal állást. Ő úgy fogalmaz, hogy a Wilson házaspár kétségtelenül bűnös a tekintetben, hogy kihagyott és módosított szövegrészeket az eredetihez képest, de mégis az ő önzetlenségük által vált Kertész elérhetővé az angol olvasó számára már akkor, amikor még szinte senki nem tudott semmit a kelet-európai irodalomról Amerikában. Tim Wilkinsonról pedig azt írja Cohen, hogy lehet, hogy jó fordító, mert a szövege pontosabban követi a magyar eredetit, de mint angol író csak közepes művészi teljesítményt nyújt, ami közel sem ér fel Kertész irodalmi nagyságához (Cohen 2008, o. n.).

Vashegyi MacDonald Ágnes magyar származású amerikai irodalomtörténész szintén azt emeli ki egy tanulmányában, amely Lukács György regényelméleti írásai felől olvassa a *Sorstalanságot*, hogy mindkét fordítást egyaránt jónak találja, de a Wilson házaspár angol szövege sokkal jobban adja vissza azokat a nüanszokat, amelyekre a saját elemzése szeretné felhívni a figyelmet (Vashegyi MacDonald 2009, 31). Annak ellenére, hogy a szerző nem fejti ki részletesen a véleményét a fordítások közötti különbségről, több hosszabb-rövidebb idézet is szerepel a Wilson házaspár fordításából a tanulmányában, amelyek közül talán az alábbi példával lehetne a legjobban szemléltetni az első angol fordítás feltételezhető előnyét az amerikai irodalomtörténész számára. Vashegyi MacDonald Ágnes Lukács Györgynek azt a gondolatát idézi fel, hogy a modern regény hőse otthonra vágyik, de számára „önnön lénye az otthon” (Lukács 2009, 87). A *Sorstalanságban* a személyiségfejlődés helyszíne Buchenwald, amely a narrátor tudatában az egykori budapesti otthona iránti nosztalgiával kötődik össze, és a szerző amellet érvel, hogy az alábbi belső monológban ennek a gondolatnak a paradoxonát erősíti meg saját magában a regény főszereplője:

Ha majd hazamegyek, gondoltam, így, ezzel az egyszerű, ezzel a magától értetődő szóhasználattal, még csak meg sem állva közben, mint akit semmi más, csupán ezt a mindennél természetesebb tényt követő kérdések érde-

kelhetnek csupán: ha majd hazamegyek tehát, ennek mindenesetre végét vetem, békének kell lennie – így döntöttem (Kertész 1975, 197–198).

Az első angol fordításban ez a hosszú magyar mondat szintaktikailag két egységre tagolódik, és a fordítók a zárójel beszúrásával, a „még csak meg sem állva közben” szerkezet kihagyásával és a közvetlen belső beszédnek az idézőjelekkel való kiemelésével egyértelműen irányítják az angol olvasó figyelmét, és egyúttal nyomatékosítják a narrátor döntésének elszántságát: „’When I return home,’ I thought (and I thought this in a simple, self-explanatory way like one who is interested in nothing but questions following a perfectly natural turn of events), ’when I return, then I shall put an end to all this.’ There had to be peace, I decided” (Kertész 1992, 115–116). Ezzel szemben a Tim Wilkinson által készített újrafordításban a magyar szöveghez hű, de az első fordításhoz képest terjedősebb és az olvasóra nagyobb értelmezői szabadságot bízó angol változat végeredményben csökkenteni látszik a narrátor elszántságának nyomatékát: „When I get back home, I reflected, just like that, with this in a simple, self-explanatory turn of phrase, not even so much as pausing over it, like someone who can be interested in nothing but the issues that ensued from this all-surpassingly natural fact—when I get back home I shall put a stop to that at any rate, there has to be a truce, I decided” (Kertész 2005, 156).

Összességében irodalomtudományi és filológiai szempontból elmondható, hogy bár a *Sorstalanság* 2004-ben megjelent újrafordítása sokkal szöveghibb volt, mint az első angol fordítás, az angolszász területen a némettel szemben elsősorban a Nobel-díj hatása és nem a fordítás szövegghűsége hozta meg a szakmai elismerést és sikert Kertész Imre számára. Amennyiben pedig a befogadói oldal felől nézve próbáljuk mérlegelni a regény fordításának sikerességét, az eredeti szöveg iránti hűség mellett érdemes nagyobb figyelmet szentelni a célnyelvi kultúra sajátosságainak és az idegen olvasó véleményének, aki számára maga a fordítás is készül.

Irodalom

- Balogh Magdolna. 2017. *Rabul ejtett értelmek*. Budapest: Balassi Kiadó. <https://real.mtak.hu/54046/1/BaloghMagdiMTMT.pdf>
- Bensimon, Paul. 1990. Présentation. *Palimpsestes*, 4: ix–xiii. <https://doi.org/10.4000/palimpsestes.598>
- Chesterman, Andrew. 2000. A causal model for translation studies. In *Intercultural faultlines: Research models in translation studies I: Textual and cognitive aspects*, szerk. Maeve Olohan. 15–28. Manchester, UK–Northampton, MA: St. Jerome Publishing.

- Cohen, Joshua. 2008. Language Arts, or Lack Thereof. *Forward: Jewish, independent, nonprofit*. <https://forward.com/culture/13167/language-arts-or-lack-thereof-01675/> (2008. ápr. 16.)
- Dalvai, Marion. 2019. Translating literature into English in the twenty-first century. Opportunities and challenges. *Orbis Litterarum* (74): 392–410.
- Deák, István. 2003. Stranger in Hell. *New York Review of Books*, szept. 23. 65–68.
- Fehéri György. 2003. Miért szeretik Kertész Imrét Németországban? *Múlt és Jövő* 14 (1): 70–75.
- Flemming, Heike. 2018. Ugródeszka a piaci résben. *Szépirodalmi Figyelő* 17 (6): 40–48. http://epa.niif.hu/01400/01433/00089/pdf/EPA01433_szepirodalmi_figyelo_2018_6.pdf
- Fowley, Dylan. 2004. The despair (and new joys) of the mistranslated Nobel laureate. *The Journal News*, nov. 7. 4e.
- Göncz, Árpád. 1990. *Plays and Other Writings*. Ford. Katharina M. Wilson – Christopher Wilson. New York – London: Garland Publishing.
- Györffy Miklós. 2004. A kánon és „Az igazi”. *Jelenkor* 47 (1): 111–115.
- Hafner Zoltán. 2009. *Kertész Imre-bibliográfia*. Budapest: PIM.
- Kappanyos András. 2003. Ami lefordítható, és ami nem: Töprengések a *Sorstalanság* kapcsán. *Alföld* 54 (5): 40–44.
- Kelemen Gábor. 2020. Magyar írók angol fordítója: Tim Wilkinson emlékére. *Múlt és Jövő* 31 (2–3): 150–154.
- Keller, Julia. 2002. Holocaust survivor wins Nobel for literature. *Chicago Tribune*, okt. 11. 1.4.
- Keller, Julia. 2003. Nobel-book publisher can expect 'a good kind of wild'. *Chicago Tribune*, okt. 6. 2.1.
- Kertész Imre. *Napló (1984. január 12. – 1991. augusztus 11.)*. Kiadatlan kézirat. Budapest: Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Alapítvány / Kertész Imre Intézet. K.I. 10/1. t.
- Kertész Imre. 1975. *Sorstalanság*. Budapest: Magvető.
- Kertész, Imre. 1992. *Fateless*. Ford. Katharina M. Wilson – Christopher Wilson. Evanston, Illinois: Northwestern University Press.
- Kertész, Imre. 2001. Sworn Statement. A True Story. Ford. Tim Wilkinson. *The Hungarian Quarterly* 42 (163): 45–58.
- Kertész, Imre. 2005. *Fateless*. Ford. Tim Wilkinson. Evanston, London: Vintage.
- Kertzer, Adrienne. 2005. Reading Imre Kertész in English. In *Imre Kertész and Holocaust Literature*, szerk. Louise Olga Vasvári – Steven Tötösy de Zepetnek. 111–124. West Lafayette, Indiana: Purdue University Press.
- Lukács György. 2009. *A regény elmélete: Történetfilozófiai kísérlet a nagyepikai formákról*. Ford. Tandori Dezső. Budapest: Gond-Cura Alapítvány.

- Mátraházi Zsuzsa. 1999. Aki külföldön lett „próféta”: Kertész Imre történelmi emlékezetéről, műfordítási nehézségekről, kis nyelvekről és irodalmi nagyhatalomról. *Könyvhét* 3 (22): 5.
- m. zs. [Mátraházi Zsuzsa]. 2002. Kertész Imre kiadója. *Könyvhét* 6 (21): 13.
- Nádra Valéria. 2002. A *Sorstalanságról*: Beszélgetés Dalos Györggyel. *Könyvhét* 6 (21): 9.
- Pálfalvi Lajos. 2024. Transz-Atlantik: Egy Gombrowicz-regény két magyar fordításáról. *Studia Litteraria* 63 (1–2): 114–122.
- Peeters, Kris – Van Poucke, Piet. 2023. Retranslation, thirty-odd years after Berman. *Parallèles* 35 (1): 3–27. DOI:10.17462/para.2023.01.01
- Pym, Anthony. 2020. Literary Translation. In *Oxford Research Encyclopedia of Literary Theory*, szerk. John Frow. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190201098.013.1107>.
- Sherwood, Peter. 1993. Survival techniques. *Times literary supplement*, jan. 15. 21.
- Szőnyei Tamás. 2002. „Tea gőzéből a múlt.” *Magyar Narancs* 42., okt. 17. 29.
- Tatár Sándor. 2004. Miért/hogyan igen, ha nem, avagy van-e kiút a radikalitás csapdájából? *Forrás* 36 (5): 109–125.
- Vashegyi MacDonald, Agnes. 2009. The „Lukács Effect” in Twentieth-Century Hungarian Literature and Film. *Rocky Mountain Review* 63 (1): 26–42.
- Weeks, Linton. 2002. Kertész’s writings earn him Nobel. *The News and Observer*, okt. 11. 3a.
- Wilkinson, Tim. 2002. Kaddish for a Stillborn Child? *The Hungarian Quarterly* 43 (168): 41–43.
- Wilkinson, Tim. 2011. A longer interview. *Letters Journal* 4. Literary Supplement: 59–78.

KERTÉSZ AND THE POETICS OF THE HOLOCAUST IN TRANSLATION

Reflections on the two English translations of Sorstalanság

The Hungarian novel *Sorstalanság* by Imre Kertész is available in two, significantly different English translations. The author did not like *Fateless*, the first translation by Katharina M. Wilson and Christopher Wilson published in 1992 in the USA, but welcomed the 2004 translation by Tim Wilkinson entitled *Fatelessness*. In order to highlight the culture specific features of the English reception of the novel, this study compares the two English versions from a broader perspective combining findings of reception history with translation theory. This comparative analysis calls attention to the significance of motivation behind retranslation, and also proves the relevance of retranslation hypothesis, according to which first translations tend to be

more target culture oriented while retranslations focus more strongly on text specific features and expectations that derive from the source culture.

Keywords: Imre Kertész, reception history, (re)translation, fidelity in translation

STRANOST KERTESOVE POETIKE HOLOKAUSTA

O dva engleska prevoda romana Besudbinstvo

Roman *Besudbinstvo* Imrea Kertesa se na engleskom može čitati u dva odvojena prevoda, koji se značajno razlikuju: prvi je prevod Katarine M. Vilson i Kristofera Vilsona iz 1992. godine, pod naslovom *Fateless*, kojim autor nije bio zadovoljan, dok je drugi prevod iz pera prevodioca Tima Vilkinsona *Fatelessness* iz 2004. Kertes prihvatio sa odobravanjem. Cilj ove studije je da prikaže kulturno vezane specifičnosti engleske recepcije ovog romana, usled čega će se dve engleske verzije teksta uporediti u jednom širem kontekstu istorijske recepcije i teorije prevođenja. Komparativna analiza dva prevoda s jedne strane ukazuje na pitanja šta se krije iza motiva za ponovni prevod, s druge strane potvrđuje relevantnost hipoteze ponovnog prevoda, prema kojoj prvi odražava karakteristike jezika cilja, dok je drugi prevod više usmeren na zahteve i osobenosti izvornog jezika.

Ključne reči: Imre Kertes, istorija recepcije, (ponovni) prevod, vernost prevoda

A kézirat beérkezésének ideje: 2025. febr. 24.

Közlésre elfogadva: 2025. jún. 4.